

Г. Г. Михальченко, канд. держ. упр., доцент,
Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут Української
інженерно-педагогічної академії, м. Артемівськ

ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ДЕФОРМАЦІЙ В ОПЛАТІ ПРАЦІ ТА ПЕНСІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАСЕЛЕННЯ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена дослідженню економічних і соціальних наслідків деформацій в оплаті праці та пенсійному забезпеченні населення України, визначення напрямів їх подолання для забезпечення гідної якості життя населення та підвищення рівня добробуту громадян.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: номінальна та реальна заробітна плата, прожитковий мінімум, бідність, якість життя, пенсійне забезпечення

АННОТАЦИЯ. Статья посвящена исследованию экономических и социальных последствий деформаций в оплате труда и пенсионном обеспечении населения Украины, определения направлений их преодоления для обеспечения достойного качества жизни населения и повышения уровня благосостояния граждан.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: номинальная и реальная заработная плата, прожиточный минимум, бедность, качество жизни, пенсионное обеспечение

ANNOTATION. The article is devoted research of economic and social consequences of deformations in payment of labour and pension providing of population Ukraine, determination directions of their overcoming for providing of deserving quality of life of population and increase of level of welfare of citizens.

KEYWORDS: nominal and an ettlings, living wage, poverty, quality of life, pension providing, is real

Постановка проблеми. За останніми підрахунками фахівців ООН, за межею бідності нині живе кожні четверо із п'яти українців. При цьому за останній рік українці збідніли на 10 %. Україна посідає 83 місце у рейтингу розвитку суспільства ООН, втративши 7 позицій лише за рік. Це породжує замкнуте коло, коли низький рівень доходів населення призводить до низької купівельної спроможності, яка викликає низький попит на товари і послуги, що в свою чергу скорочує внутрішній ринок. Змінити цю ситуацію без суттєвого збільшення доходів населення країни неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми деформацій у формуванні матеріального забезпечення та добробуту різ-

них верств населення розглядалися значною кількістю вітчизняних науковців, серед яких найсуттєвіші здобутки належать О. А. Грішновій, В. М. Ковальову, А. М. Колоту, Е. М. Лібановій, В. М. Новікову, Г. В. Осовській, В. М. Петюху, Л. М. Черенько та ін. Разом з тим потребують подальшого розгляду питання зменшення розшарування та зубожіння суспільства, які обумовлені наявністю деформацій в оплаті праці та пенсійному забезпеченні населення.

Мета статті. Дослідити економічні та соціальні наслідки деформацій в оплаті праці та пенсійному забезпеченні населення України, розробити і обґрунтувати напрями їх подолання для забезпечення гідної якості життя населення та підвищення рівня добробуту.

Виклад основного матеріалу. Аналіз показників, що характеризують матеріальний добробут населення дозволяє зробити невтішні висновки. Протягом останніх років в Україні зростає нерівність, що суперечить ст. 48 Конституції України, відповідно якій громадяни України мають право на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини.

Проблема бідності населення в Україні продовжує посилюватися в умовах фінансово-економічної кризи, яка суттєво вплинула на соціально-економічний стан України [5]. При цьому саме рівень добробуту сприяє або гальмує людський розвиток, створюючи додаткові стимули або обмежуючи можливості індивідів та населення в цілому щодо реалізації активної економічної поведінки [13]. Сьогоднішній рівень доходу пересічного українця залишається вкрай низьким, що приводить до значного погіршення умов життя та здоров'я громадян. Погіршення стану здоров'я населення призводить до зниження якісних і кількісних характеристик людського потенціалу України, обумовлює зростання навантаження на сфери медичної та соціальної допомоги, спричиняє подальше зниження добробуту громадян.

Демографи та соціологи в Україні вибудовують такий логічний ланцюжок: бідність, погане харчування (при тому, що витрати на продукти харчування в сімейному бюджеті зросли більше ніж на третину у порівнянні із 1991 роком), незадовільний рівень медичного обслуговування, значні перевантаження на роботі та погані умови праці призводять до високої захворюваності та смертності, падіння народжуваності, міграційного відтоку із країни. Водночас експерти підкреслюють, що українська бідність у порівнянні із бідністю в Азії чи Африці має свої особливості, головна з яких — бідність серед освічених. Тоді як до здобуття незалежно-

сті освічені фахівці (потенційний середній клас) мали середні за радянськими стандартами доходи. За роки незалежності в Україні вони опинилися серед «нових бідних», а от нового середнього класу, який теоретично мав би стабілізувати суспільство — підприємців, фахівців вільних професій, службовців — так і не з'явилося [1].

Бідність актуальна як для працездатного населення, що працює у режимі повної зайнятості, так і безробітних. Сьогоднішнє зниження вартості робочої сили в Україні залишилося від адміністративно-планової системи, а економіка, що на ній базується, не в змозі забезпечити високі стандарти споживання, якісне відтворення робочої сили. Динаміка рівня реальної заробітної плати нижче рівня номінальної (табл. 1).

Таблиця 1

СЕРЕДНЬОМІСЯЧНА НОМІНАЛЬНА ТА РЕАЛЬНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА [11]

	Грн	У % до відповідного періоду попереднього року	
		номінальна	реальна
2006	1041	129,2	118,3
2007	1351	129,7	112,5
2008	1806	133,7	106,3
2009	1906	105,5	90,8
2010	2239	120,0	110,2
2011	2633	117,6	108,7

В Україні суттєві інституціональні обмеження розвитку національного ринку праці обумовили пріоритетне використання переважно таких нестандартних механізмів його адаптації, як гнучке маневрування тривалістю трудового процесу чи оплатою праці замість реструктуризації зайнятості. Ці специфічні механізми адаптації сфери трудових відносин виявилися у можливості для підприємств мати надлишкову чисельність зайнятих за рахунок збереження низького рівня заробітної плати [7].

Сама ж заробітна плата в Україні є набагато нижчою, ніж у країнах Євросоюзу, лише 107 євро. Поряд з цим, у Польщі заробітна плата складає 281 євро, в Чехії — 360 євро, у Франції — 1321 євро. Найнижчу мінімальну заробітну плату в країнах ЄС отримують у Болгарії — 123 євро.

Отже, на сьогодні чи не єдиним міжнародним рейтингом, у якому Україна все ще знаходиться серед розвинених країн завдяки високому загальному рівню освіти, є Індекс людського розвитку, який обраховує ООН. У 2011 році Україна посіла 76 місце серед 187 країн світу. Проте якщо за показником освіти Україна має високе 21 місце, то за показником доходів населення — лише 100, а за тривалістю життя — 123. Експерти ООН також особливо відзначили, що у разі, як українські показники щодо людського розвитку скорегувати на майнову нерівність, індекс країни впаде на 9,2 %, а це вплинуло б і на місце України у загальному рейтингу [4].

Ще однією причиною збільшення диференціації між багатими і бідними є функціонування значного сектора тіньової економіки, фінансові результати діяльності якого не беруть участі у формуванні доходів державного та місцевого бюджетів, у наповненні фондів соціального страхування. За окремими оцінками експертів рівень тінізації економіки за 2008—2011 рр. склав від 45 до 60 % ВВП. Враховуючи, що номінальний ВВП України за 2011 рік склав 1,3 трлн грн на початок 2012 року в тіні оберталось приблизно 440—696 млрд грн. Унаслідок цього держава має обмежені ресурси для підтримки соціально вразливих верств населення [2].

Необхідно зазначити, що в 2011—2012 роках відбулася детінізація саме в сфері оплати праці. За оцінками експертів, у країні в докризовий час тіньова заробітна плата була більше за офіційну в 3,1 разу, у сільському господарстві — в 4,4, у промисловості — 3,9, у будівництві — 2,5, у сфері послуг — в 1,8 разу. Головною причиною, що змушує власників виводити фонд оплати праці в тінь є непомірне фіскальне навантаження. Сьогодні заробітна плата «в конвертах» суттєво зменшилась, підприємства перейшли на режим жорсткої економії, що призвело до скорочення неофіційних виплат. Більшість з них фіксують її на рівні мінімальної, особливо це стосується малого бізнесу.

Продовжує утримуватися високий рівень диференціації розмірів заробітної плати за видами економічної діяльності. Рівень заробітної плати в промисловості дещо вище, але його співвідношення до прожиткового мінімуму залишається надзвичайно низьким. Лише працюючі у фінансовій галузі мають заробітну плату, яка може забезпечувати гідний рівень життя (рис. 1) [11].

Разом з тим, мінімальні гарантії оплати праці працівників бюджетної сфери, виплати незахищеним верствам населення та

допомоги малозабезпеченим верствам населення є набагато нижчими за прожитковий мінімум. Офіційна величина прожиткового мінімуму на 2011 рік була визначена Урядом з грубим порушенням ЗУ «Про прожитковий мінімум» без врахування вартості наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг для основних соціальних і демографічних груп населення. Замість цього прожитковий мінімум на 2011 рік був обрахований виходячи із законодавчо встановленого прожиткового мінімуму у грудні 2010 року, збільшеного на індекс інфляції 2011 року.

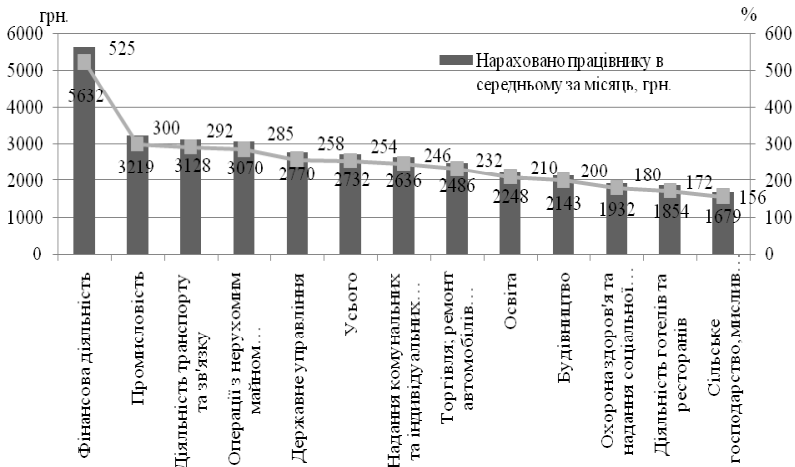


Рис. 1. Заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності за січень 2012 року

Величина прожиткового мінімуму в Україні приблизно відповідає вартості споживчого кошику, до складу якого відносять лише мінімально необхідну кількість продовольчих товарів. Разом з тим, за європейським стандартами витрати особи на харчування повинні складати приблизно однієї третини витрат. Отже реальна величина прожиткового мінімуму має бути втричі більше існуючого, що підтверджують і дослідження інших науковців [3, 13, 14].

І хоча рівень мінімальної заробітної плати та пенсії (табл. 2) підвищуються, продовжує поширюватися соціальне розшарування та зuboжіння населення.

Таблиця 2

ДИНАМІКА ПРОЖИТКОВОГО МІНІМУМУ, СЕРЕДНЬОЇ ЗАРПЛАТИ
ТА СЕРЕДНЬОЇ ПЕНСІЇ В УКРАЇНІ У 2008—2011 РР.

Період	Прожитковий мінімум для працездатних осіб, грн	Середня заробітна плата, грн	Середній розмір пенсії, грн	Співвідношення пенсії до	
				Прожиткового мінімуму, %	Середньої зарплати, %
01.01.2008	633	1806	798,9	126	44
01.04.2008	647			123	
01.07.2008	649			123	
01.10.2008	669			119	
01.11.2009	744	1906	942,7	127	49
01.01.2010	869	2239	1039,6	120	46
01.04.2010	884			118	
01.07.2010	888			117	
01.10.2010	907			115	
01.12.2010	922			113	
01.01.2011	941	2297	1156	123	50
01.04.2011	960			120	
01.10.2011	985			117	

Примітка: Розраховано за [8]

Однією з найбільших проблем бідності є неможливість забезпечити не тільки гідний рівень життя особи та його родини на сьогоднішній момент, але неможливість надати дітям з цих родин гідного виховання та освіти. У свою чергу, в майбутньому ці діти не зможуть досягти відповідного соціального статусу та отримати спеціальність, яка дозволила б покращити свій добробут. Таким чином бідні родини виховують майбутніх бідних українців.

Разом з тим, величезні статки олігархів визначають основний перекис у перерозподілі багатств в Україні, не дозволяючи формуватися середньому класу [14]. Сукупні доходи 200 самих забезпечених людей у 2011 році складають 50 млрд дол. При цьо-

му доходи Державного бюджету України на 2011 рік дорівнюють 35 млрд дол. Поряд з цим, в Україні відсутня прогресивна шкала оподаткування, що є абсолютно протилежним досвіду Франції та Німеччини, де на 10 % найзаможніших громадян приходить третина податкових надходжень. Отже, значна соціально-економічна нерівність в Україні, представляючи суттєву перешкоду підвищення темпів соціально-економічного зростання на підґрунті розширеного відтворення людського капіталу, є яскравою ілюстрацією матеріальної деформації суспільства.

Дослідження пенсійного забезпечення в Україні, свідчить про недосконалість пенсійної реформи, яка не вирішила проблем надмірного пенсійного навантаження на роботодавців, значних рівнів тіньової зайнятості та тіньової оплати праці суттєвої частини працездатного населення, формування бюджету Пенсійного фонду.

Що стосується аналізу матеріального становища пенсіонерів, то воно може розглядатись як з позиції рівня їх особистих доходів, так і в контексті дослідження доходів і витрат домогосподарств, у яких вони мешкають. Основним джерелом особистих грошових доходів пенсіонерів, безумовно, є пенсія: структурна частка цього джерела становить 85 %; ще 14 % доходів забезпечує заробітна плата.

Характеризуючи сучасний стан доходів пенсіонерів, необхідно відмітити, що протягом останніх років в Україні спостерігається тенденція до збільшення коефіцієнту заміщення як співвідношенням середньої пенсії до середньої заробітної плати, темпи зростання середньої пенсії випереджають темпи зростання заробітної плати (рис. 2).

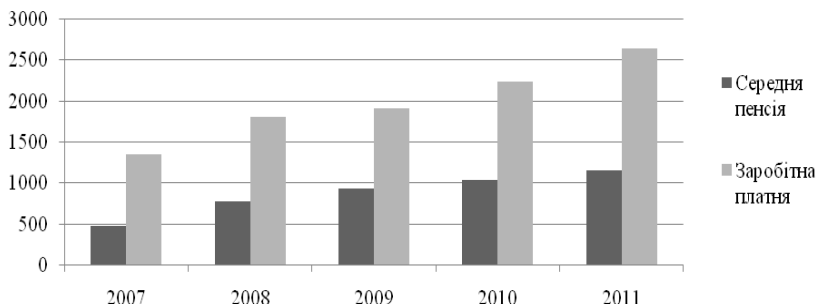


Рис. 2. Співвідношення середньої заробітної плати та пенсії у динаміці за 2007—2011 рр. [8]

Погіршення економічної ситуації під час перехідного періоду, криза неплатежів і поширення бартеру, скорочення чисельності працівників на підприємствах, величезний обсяг заборгованості по зарплаті зумовили надзвичайно низький розмір пенсій та виникнення заборгованості з їх виплати, що сягала 15—20 % загального обсягу пенсійних видатків і була ліквідована лише у 2000 р. [6]. Вихід з кризи перехідного періоду, зростання економіки та зарплат дали змогу істотно підвищити розміри пенсій. Загалом упродовж 2000—2010 рр. середньомісячний розмір пенсії збільшився майже у 15 разів.

Важливою складовою аналізу ефективності пенсійної системи є визначення ролі мінімальної пенсії, яка має бути гарантована кожному, хто досяг пенсійного віку, як абсолютний мінімум пенсійного забезпечення. Поняття мінімальної пенсії застосовується у пенсійному забезпеченні багатьох західноєвропейських країн [12]. Країни Латинської Америки та Карибського басейну замість мінімальної пенсії застосовують поняття цільової пенсії, сутність якої полягає у виплаті більш високих пенсій менш забезпеченим пенсіонерам і зниженні виплат більш забезпеченим.

Законом України [10] також визначається поняття мінімального розміру пенсії за віком. Тобто поняття мінімальної пенсії в Україні схоже з поняттям цільової пенсії. Така норма покликана уберегти від падіння нижче певного рівня і регулює встановлення не лише мінімальної пенсії, а й самого розміру пенсії у випадку, якщо її розмір нижчий за мінімальний.

Встановлення розміру мінімальної пенсії за віком на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, забезпечило істотне вирівнювання розмірів пенсій у 2005—2007 рр. Проте перерахунки, зроблені у 2008 р., призвели до відновлення диференціації пенсій за поселенською ознакою та ще більшого поглиблення гендерного розриву. Внаслідок нижчого пенсійного віку та сегрегації зайнятості жінок у низькооплачуваних секторах економіки нині середня пенсія жінок становить лише 69 % середньої пенсії чоловіків. Найбільшим чинником необґрунтованої диференціації пенсій є відмінності в пенсійному забезпеченні за професійною ознакою. За період незалежності було ухвалено понад 20 законодавчих актів, які встановлюють особливі, набагато вигідніші умови для представників окремих професій та посад. Їхні пенсії у 1,5—15 разів вищі за звичайні пенсії за віком. У зв'язку з цим існує надзвичайно велика нерівномірність у розподілі пенсійних видатків між пенсіонерами.

Водночас 14,8 % пенсіонерів з відносно високими пенсіями (понад 1500 грн) отримували 31,7 % загальної суми місячних видатків на виплату пенсій. До останньої групи належать переважно особи, яким пенсії призначено за «спеціальними» законами, колишні військові та пенсіонери, які працювали на підземних роботах.

За даними Пенсійного фонду України, 2,9 млн пенсіонерів (кожен п'ятий) продовжують працювати [9]. Хоча, як свідчать результати обстеження умов домогосподарств, заробітна плата працюючих пенсіонерів на чверть нижча середнього по країні показника, наявність роботи дає можливість періодично здійснювати перерахунок призначеної пенсії на новою зарплатною базою та більшою тривалістю страхового стажу. Завдяки цьому середній розмір пенсій працюючих пенсіонерів на чверть вищий, ніж у непрацюючих. Найбільша частка працівників-пенсіонерів має місце у тих видах діяльності, що надають право дострокового виходу на пенсію, — у промисловості, будівництві, охороні здоров'я, освіті, а також у дослідженнях і розробках, наданні колективних та індивідуальних послуг. Тобто, пільга щодо більш раннього виходу на пенсію у зв'язку з важкими умовами праці чи особливим характером роботи фактично використовується як можливість раніше почати отримувати доходи за двома джерелами — пенсію й заробіток.

Висновки. Визначено, що незважаючи на позитивну динаміку середніх заробітної плати та пенсії в Україні, їх рівень залишається надзвичайно низьким і не дозволяє забезпечити гідний рівень добробуту населення. Продовжує підвищуватися рівень бідності та погіршуватися якість життя, що унеможливує подальші перспективи розвитку населення.

До основних напрямків подолання економічних і соціальних наслідків деформацій в оплаті праці та пенсійному забезпеченні населення Україні необхідно модернізувати ринок праці за рахунок створення умов для формування заробітної плати на принципах вартості й ціни робочої сили, та забезпечити зростання номінальної та реальної заробітної плати; сформувати ефективну модель зайнятості населення у відповідності до потреб ринку; сформувати умови для збільшення «середнього класу»; мінімізувати наслідки поляризації доходів та соціального розшарування населення за рахунок введення податку на розкіш, прогресивної системи оподаткування прибутків; удосконалити взаємодію ринкових і державних важелів, спрямованих на формування дієздатної та ефективної соціальної політики; привести соціальні стан-

дарті (прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата) у відповідність до Європейської соціальної хартії та конвенції МОП № 131.

Зміна існуючих деформацій в оплаті праці та пенсійному забезпеченні вимагає спільної взаємодії на рівні держави, бізнесу, громадськості. Регулювання політики доходів, зайнятості, соціального захисту можливе лише за рахунок реформ, що мають бути спрямовані на залучення людського капіталу нації в економічні процеси та встановлення чіткого зв'язку між економічними та соціальними результатами розвитку населення.

Литература

1. Бідність і нерівність загрожують стабільності Росії і Україні?: [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2011/06/110603>.

2. Даниленко О. Рейтинг теневої економіки / Даниленко О. // Коментарії. — 2012. — № 25. — С. 121.

3. Лібанова Е. М. Бідність населення України: причини, масштаби, наслідки / Лібанова Е. М. — К. КНЕУ, 2008. — 328 с.

4. Майнова нерівність в Україні: гірше, ніж на «дикому Заході»? [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2011/06/110603>.

5. Михальченко Г. Г. Подолання бідності як один з основних факторів забезпечення гідної якості життя населення України / Михальченко Г. Г. // Науково-технічний збірник «Комунальне господарство міст». — 2011. — № 102. — С. 436—452.

6. Надточій Б. Пенсія в Україні. Коментар Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» / Надточій Б., Демчук Л. — К.: ЮрінкомІнтер, 2006. — С. 250.

7. Небава Н. Проблемы оптимизации занятости в условиях интеграционных тенденций экономики Украины / Н. Небава // Научное творчество — путь к социально-экономическому прогрессу. Материалы междунауч. конф. — Тбилиси: Прогресс, 2010. — С. 80—88.

8. Офіційний сайт Державного комітету статистики України: [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

9. Пенсійний фонд України: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua>

10. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — № 49—51. — С. 376.

11. Соціально-економічний розвиток України за січень 2012 року: [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

12. Уайхауз Э. Пенсионная панорама / Уайхауз Э. — М.: Весь Мир, 2008. — С. 13—14.

13. *Фертікова Т. М.* Дослідження динаміки добробуту населення України / Фертікова Т. М. // Бюлетень Міжнародного нобелівського економічного форуму. — 2010. — № 1(3). — Т. 2. — С. 338—346.

14. *Ярош О.* Пути преодоления социальной несправедливости и неравенства в Украине / Ярош О., Пушкарев А. // Экономика Украины. — 2011. — № 3. — С. 70—78.

Статтю подано до редакції 20.06.12

УДК 331.522.4

Г. Ю. Міщук, канд. екон. наук, доцент,
Національний університет водного господарства
та природокористування

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ВІКОВОГО ЦЕНЗУ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

АНОТАЦІЯ. Розроблено систему критеріїв ідентифікації вікового цензу працездатності населення, основними з яких є фізіологічний, економічний і правовий. Проаналізовано міжнародний і вітчизняний досвід формалізації вікових меж працездатності населення. Комплексне застосування обґрунтованих методологічних засад дозволить об'єктивно визначити групу населення з найвищим трудовим потенціалом і сприятиме посиленню ефективності управління працею.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: віковий ценз, критерії, працездатність, трудовий потенціал.

АННОТАЦИЯ. Разработана система критериев идентификации возрастного ценза трудоспособности населения, основными из которых являются физиологический, экономический и правовой. Проанализирован международный и отечественный опыт формализации возрастных границ трудоспособности населения. Комплексное применение разработанных методологических основ позволит объективно определять группу населения с наивысшим трудовым потенциалом, и будет способствовать усилению эффективности управления трудом.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: возрастной ценз, критерии, трудоспособность, трудовой потенциал.

ANNOTATION. The system of criteria to identify the age qualification of population' ability to work is worked out. The main of them are physiological, economic and legal. International and domestic experience of formalization of ability to work age-related borders is analysed.